

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

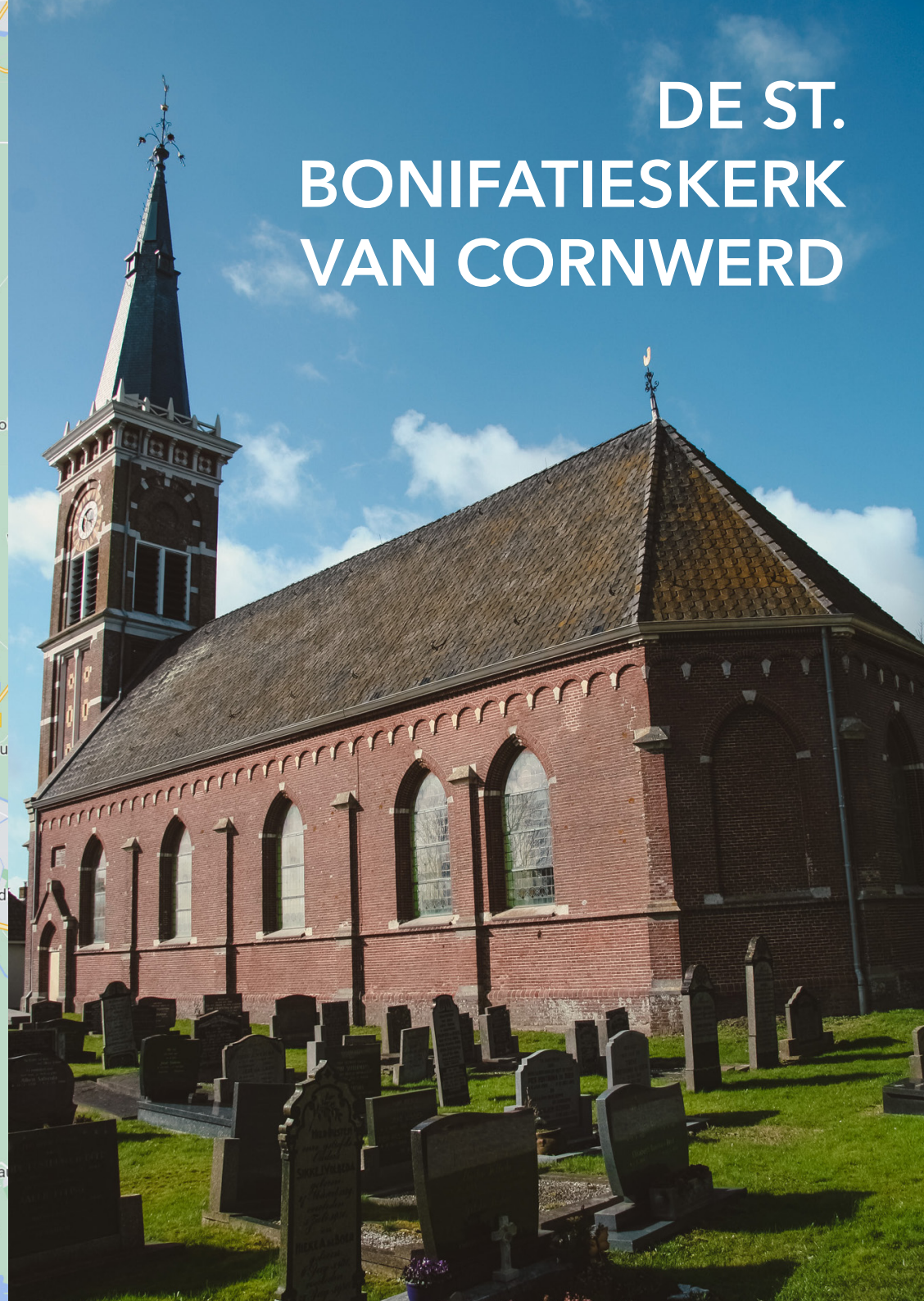
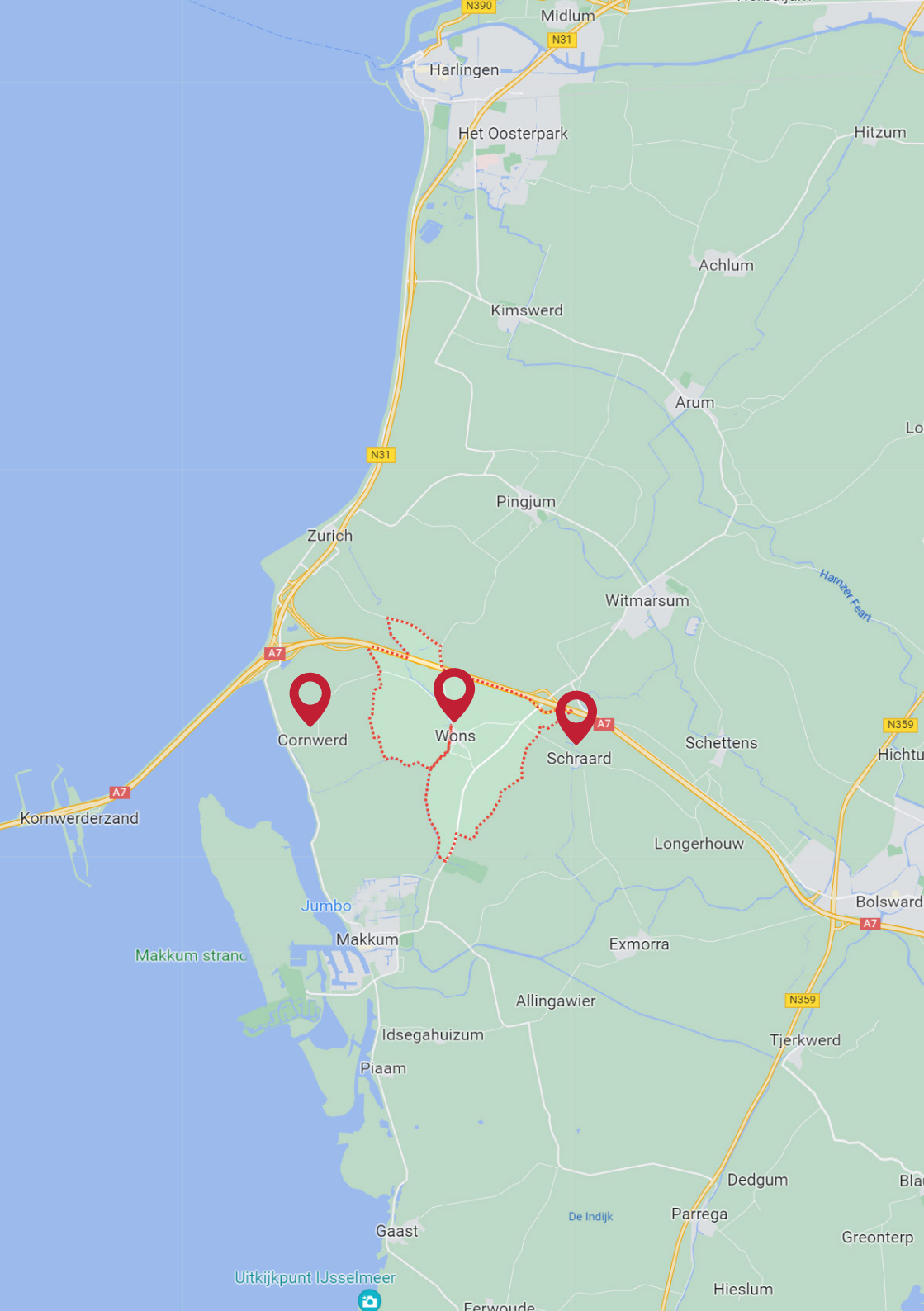

KERKEN EXCURSIE

4 maart
2023

van 11:30 tot 17:00 uur

DE ST. BONIFATIESKERK VAN CORNWERD

De oorspronkelijk aan de heilige **Bonifatius** gewijde kerk werd vermoedelijk in de twaalfde eeuw gesticht, rond 1300 geheel verbouwd en vermoedelijk ook nog tweemaal in de zestiende eeuw gewijzigd. De toen als gotisch te kenmerken kerk werd tenslotte in 1916 **uitwendig** ommetseld en **inwendig** van stucwerk voorzien, zodat het oude karakter praktisch geheel verdween. Alleen de vroeg-zestiende-eeuwse kap met tongewelf en trekbalen op sleutelstukken zijn van de oude kerk nog zichtbaar.

Inwendig is de kerk in 1740 geheel vernieuwd. Uit dat jaar dateren de preekstoel, het doophek en verschillende memorieborden van de in dat jaar in functie zijnde kerkvoogden **Oepke Sickes**, **Dooytse Reijners**, ontvanger **S. Krytenborg** en de predikant **Franciscus Holkema**. Ook in 1740 werd een nieuw Tien-gebodenbord vervaardigd, dat in 1809 en 1905 opnieuw zal zijn verguld. Opvallend in het interieur zijn verder de borden die de gedachtenis levend houden aan de kerkvoogden sinds 1740 en de kerkvoogden uit het geslacht Rinia. In

sommige bronnen wordt **Marten Jorkes**, timmerman en boer te Makkum, als vervaardiger van het interieur genoemd. Het meubilair uit 1740 is erg eenvoudig, het snijwerk roept herinneringen op aan het Friese volkssnijwerk, en als de preekstoel niet gedateerd zou zijn, dan zou men hem als negentiende-eeuws kunnen karakteriseren. De kerkvoogdenbank tegenover de preekstoel is aan het eind van de negentiende eeuw voorzien van een nieuwe overkapping met erboven op het wapen van Cornelis van Aylva, in 1740 grietman van Wûnseradiel. Dit wapen zal nog wel afkomstig zijn van de oude overkapping. In de kerk bevinden zich nog twee **tekstborden**, vermoedelijk ook daterend uit 1740.

In de jaren 1987-1988 is de kerk geheel gerestaureerd.

De huidige **toren**, naar een ontwerp van bouwmeester **L. Reitsma**, dateert uit 1898, in het jaar ervoor werd de oude middeleeuwse zadeldaktoeren tussen augustus en november tot de grond toe afgebroken. Jacobus Hepkema vermeldt in zijn Eenvoudige Memories, dat in de oude toren het jaartal

1400 zichtbaar was in gotische letters. In de oude toren was de verbinding tussen kerk en toren af te sluiten met een met ijzer beslagen deur met het jaartal 1591 ; deze deur bevindt zich nu in het depot van het Fries Museum. Zo'n met ijzer beslagen deur diende om een eventuele belegering in de toren te kunnen doorstaan. Bekend is dat de hoofdeling **Edo Jongema** rond 1490 een belegering van de Cornwerder toren door zijn vijand Tjerk Walta doorstond. Er zal zich dus op de plaats van de ijzeren deur van 1591 altijd wel een met ijzer beslagen deur hebben bevonden. Toen de oude toren was gesloopt, vond men in de bodem de resten van een middeleeuws zandstenen **retabel**; na een lang verblijf in het Fries Museum zijn ze nu in de voorkerk geplaatst. De nieuwe toren werd, naar Hepkema had gehoord, gebouwd voor f 13.000,-, een voor 1898 hoog bedrag, zeker omdat er in de begroting was uitgegaan van een bedrag van f 9900,- Aan de torentop hangen vier lelies met de kelken omlaag, "als treurden ze over de dertienduizend gulden", zoals Hepkema zegt. In de nieuwe toren werd veel

natuursteen verwerkt, wat de prijs ook niet bepaald gedrukt zal hebben. De klok uit 1569, gegoten door Aelt Boister, werd wederom in de nieuwe toren gehangen. In 2010 is de toren geheel gerestaureerd.

Het **orgel** is gebouwd in 1865 door de firma L. van Dam & Zonen en bevindt zich nog in de oorspronkelijke staat. De enige verandering in de dispositie was het vervangen van de Quint 3 Vt door een Violon 8Vt, maar deze verandering is bij de restauratie van het orgel door de firma Bakker & Timmenga weer ongedaan gemaakt. Naast het orgel hangt een olieverfschilderij met het portret van de eerste organist van dit orgel, het Hoofd der School W. Hellinga, die het orgel tussen 1865 en 1904 heeft bespeeld.

De dispositie luidt:

Bovenwerk:

Afsluiting,
Dulciaan 8 vt,
Gemshoorn 2 vt,
Fluit travers 4 vt,
Salicet 4 vt,
Fluit Dolce 8 vt,
Viool de Gamba 8 vt,
Prestant 8 vt.

Manuaal:

Afsluiting,
Trompet 8 vt bas/disc.,
Cornet 3 sterk,
Roerfluit 4 vt,
Octaaf 2 vt,
Quint 3 vt,
Octaaf 4 vt,
Holpijp 8 vt,
Bourdon 16 vt,
Prestant 8 vt.

Werktuiglijke registers:

Tremulant Bovenwerk,
Klavierkoppeling, Afsluiting
Hoofdwerk, Afsluiting
Bovenwerk, Windlosser.

Omvang klavieren C-g^{'''},
Omvang aangehangen pedaal
C-d.

L.K. v.d. Meer
1985 / 2023

Literatuur:

- J. Hepkema's Eenvoudige
Memories en Bemerkingen,
Heerenveen (2.j.)
- Voorlopige lijst der
Nederlandsche Monumenten van
geschiedenis en kunst, dl IX, blz.
359-360.'s-Gravenhage, 1930.
- Cornwerd Sint Bonifaciuskerk
(hwwunseradiel.nl)

DE KERK
VAN WONS

Eerst een klein stukje geschiedenis. De windwijzer op het torentje van de kerk is een hert en niet de traditionele haan. Het hert verwijst naar de geschiedenis van Wons, dat vroeger Woldens en later Wildinghe heette. In officiële stukken van 1374 komt de naam Woldens (eind van het woud) voor. In de toenmalige bossen zullen ongetwijfeld herten hebben geleefd.

Van de verschillende middeleeuwse nederzettingen (terpen) wordt Wons, door de bouw van een kerk, de belangrijkste. In de 12e eeuw is op de terp een Romaans tufstenen kerkje gebouwd waarbij in 1200 een toren werd geplaatst.

In oude geschriften wordt vermeld dat de kerk jaarlijks een bedrag aan de kerk van St. Jan te Utrecht moest betalen en dat er naast een pastoor een vicaris in Wons stond. Ook bevond zich in het dorp een rechthuis. Daarnaast is bekend dat in 1374 Hero Hayer grietman te Woldens is, hij woonde in het moederdorp (hoofddorp). De grietenij (gemeente) Wonseradeel heeft ook als wapen een hert.

Wons heeft de hoogste terp van de wijde omgeving. Wat ervan resteert wordt vrijwel geheel in beslag genomen door het kerkhof met het markante kerkgebouw in het midden.

Deze kerk is gebouwd in 1728 als vervanging van de eerste Romaanse kerk. In tegenstelling tot andere kerkgebouwen in de omgeving is deze kerk gebouwd in een achthoekige vorm. Zo komt de kerk aan de naam "de Theebus". Ook in andere plaatsen bijvoorbeeld Sint Annaparochie en Berlikum vind je dit soort centraal bouw kerken. Achtergrond bij de bouw van dit type kerken is, dat na de hervorming gepoogd werd om voor de nieuwe eredienst een middelpunt zoekende ruimtelijke indeling te verkrijgen. Hierbij kwam de nadruk te liggen op de dienst van het woord. Het probleem van de zo centraal mogelijk opgestelde kansel is nooit bevredigend opgelost. Toch laat Wons de meest geslaagde poging van Friesland zien.

Exterieur

De kerk is meerdere keren gerestaureerd, laatst 1961-62? Het gebouw vertoont een verfijnde afwisseling van acht

breedere en smallere muren. In de brede muren staan grote rondboogvensters. De toegangsdeur is in de oude vorm teruggebracht. Dit met hulp van schetsen en gesprekken met oudere inwoners van Wons die zich de situatie van voor 1912 nog herinneren: een pilasterstelling met diep terug liggende rondboog, gevuld door een zonvormig bovenlicht, waaronder donkergroen geverfde paneeldeuren.

Het piramide dak met blauw geglazuurde Friese vorstpannen wordt bekroond door een koepeltorentje met balustrade, galmgaten en uurwerken. De windwijzer stelt het hert uit het wapen van Wonseradeel voor. Je mag zeggen dat de kerk een zekere allure heeft, dit is o.a. te danken aan het rijzige dak en het slanke open koepeltorentje.

Interieur

De preekstoel heeft op de luifel een opschrift dat deze in 1681 geschonken is door Richtje Jacobs Abbema op de leeftijd van 23 jaar. Zij was een welgestelde boerendochter en woonde met haar familie Op Doniawier. Deze preekstoel

komt dus nog uit de Romaanse kerk. Deze rijk gesneden renaissance preekstoel van eikenhout bezit op zes hoeken gecanneleerde zuiltjes, rustend op met bladwerk versierde dragers. Het motief van de zuiltjes vindt u terug in de poten van de avondmaaltafel die in de jaren 1990 gemaakt is door dorpsgenoot Ivor van Klink. Bij de restauratie van 1962 vond men onder de vloer de z.g. Bremer tegels; deze hebben met oude verzaagde grafzerken een plaats op het podium gekregen.

Het doopvont is van 1963 en is ontworpen en gemaakt door beeldhouwer Chris Fokma uit Leeuwarden. De afbeelding op het voetstuk stelt de scheppende hand van God voor, waaruit het levend water stroomt. Rondgaande zijn twee vissen te zien, waarvan de laatste zijn kop in de hand legt, waarmee de kringloop is gesloten.

De houten borden met daarop de namen van predikanten stammen uit 1877. De eerste predikant is Rudolphus Uiterwijk. Hij wordt genoemd in 1592 als eerste leraar na de Reformatie.

Het orgel dateert uit 1891 en is gebouwd door de orgelbouwers Bakker en Timmenga uit Leeuwarden. Deze firma heeft het in 1962 gerestaureerd. Het is een mechanisch sleepladenorgel. Ze vervingen de Bourbon 16, Discant door een Terts 1 3/5 en de Melophone 8 door een Quint 2 2/3: De C-B van de Viola di Gamba 8 van het bovenwerk zijn gecombineerd met die van de Roerfluit 8. Het instrument heeft een evenredig zwevende stemming en een aangehangen pedaal.

In de hal vindt u een reinigingsbekken (piscine) vermoedelijk uit de voormalige middeleeuwse kerk. Ook vindt u hier een gedeelte van een deksel van een sarcofaag.

Buiten: In de oostelijke muur van de kerk bevindt zich een gedenksteen ter nagedachtenis aan J.C.P. Salverda. Deze bekende Friese dichter was onderwijzer in Wons van 1807 tot 1836. Op het kerkhof ligt nog een kleine gedenksteen. Hier ligt ook het oorlogsgraf van Johannes de Frankrijker, die gelegerd was bij de Wonsstelling. Een dag na het uitbreken van de tweede

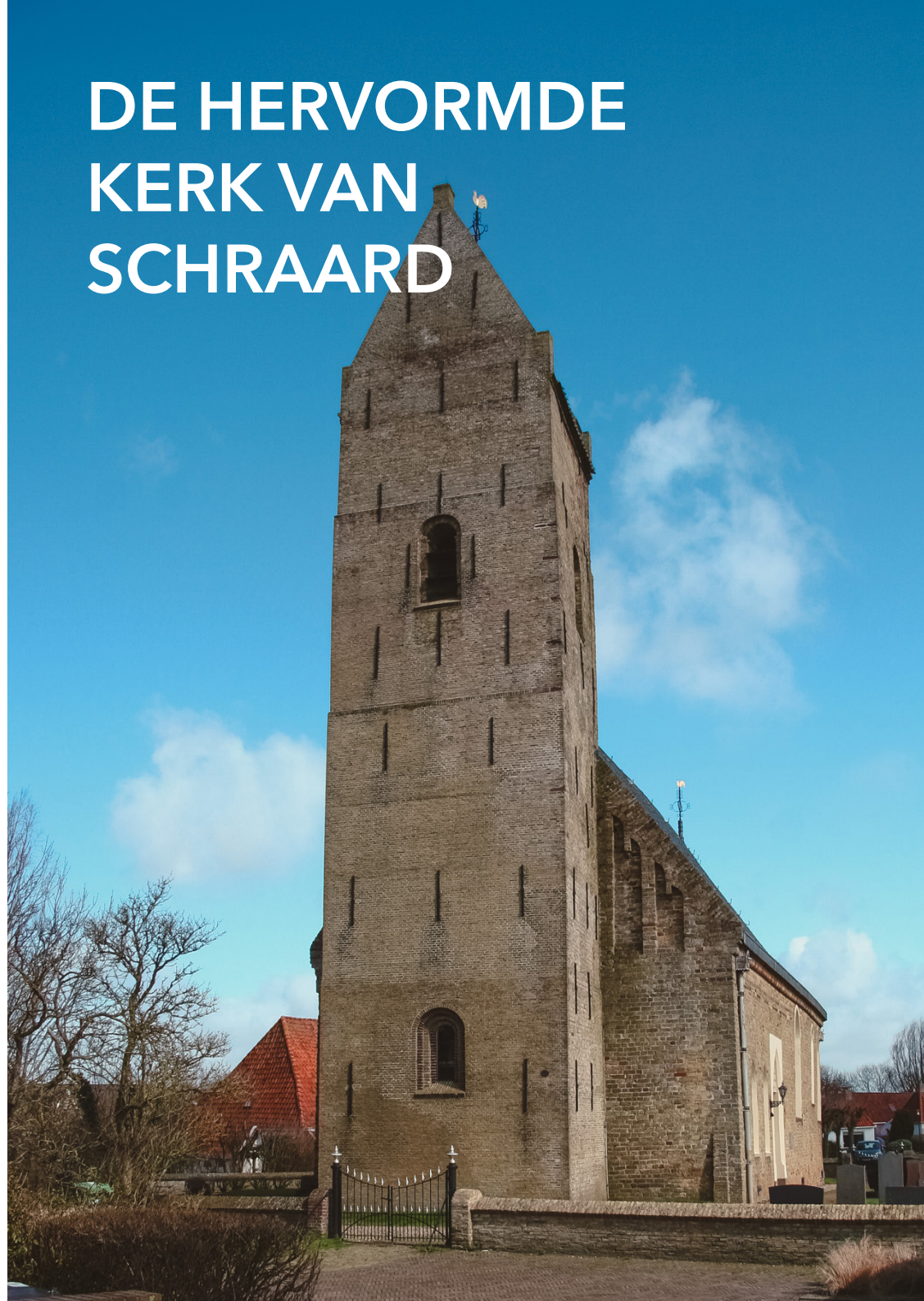
wereldoorlog is hij tijdens het foerageren bij een vijandelijke luchtaanval gesneuveld.

Bij opgravingen in 1941 en 1962 zijn er beeldhouwde fragmenten, voorstellend de apostelen en een complete sarcofaag gevonden. De fragmenten van deze apostelen en de sarcofaag, bevinden zich in het museumkerkje te Janum.

Sijske Kooij-Jacobsma
Maart 2023

Bronnen:
- Peter Karstkarel
- P.L. de Vrieze

DE HERVORMDE KERK VAN SCHRAARD

Schraard heeft een bijzondere dorpskern met veel open ruimte. Aan de rand van het dorp aan een uitloper van de Schraarder vaart of Zijlroede ligt de kerk op een monumentaal ommuurd kerkhof, waaraan de oude pastorie aan de oostkant en de voormalige school aan de westkant grenst.

Hostiewonder

Schraard werd in de middeleeuwen bekend om een hostiewonder dat daar rond 1414 zou hebben plaats gevonden. Pastoor Jarich en zijn vicaris vonden op het altaar een bloedende hostie, die daarna pelgrims naar het dorp trok. De tegenpaus Johannes XXII vaardigde een bul uit, waarbij hij een aflat gaf aan de pelgrims die bepaalde dagen de hostie kwamen vereren en die geld schonken voor herstel van het toen bouwvallige kerkgebouw. Toen paus Eugenius II in 1431 opnieuw een dergelijke bul uitvaardigde bleek de kerk nog steeds bouwvallig te zijn.

Toren

De toren is de eeuwen door gewijzigd en zelfs gedeeltelijk bemetseld, maar de kern van de onderbouw is romaans.

Het deel boven het kerkdak is romaans met vroeggotische details. Het venster in de benedenruimte van de toren is niet oorspronkelijk. Deze benedenruimte was vroeger in steen overwelfd. In de toren hangt een klok die in 1943 door de bezetters werd geroofd, maar in 1945 terugkeerde. Dit is het opschrift:

*"t Geklanck der klokken hoort
men veer / over 't gebodt
Godes klinckt noch meer /
die kinder van Willem Wegewart
hebt mi gegoten / to Deventer
anno 1603".*

Op de toren stond een windwijzer in de vorm van een haan, welke nu in de kerk wordt bewaard. Erop staan de initialen A.S. en D.S., mogelijk van vroegere kerkvoogden. Op de wijzerplaat op de toren staat het jaartal 1678, waarschijnlijk werd toen het uurwerk geplaatst. In 1970 werd er een elektrisch uurwerk geplaatst in de toren. Die kwam in de plaats van het toen volledig gedemonteerde 17e eeuwse torenuurwerk, welke onderdelen pas weer in 2013 werd 'herontdekt' door de Stichting tot Behoud van het Torenuurwerk. Na een

uitgebreide restauratie staat het weer werkende smeedijzeren uurwerk in het koor opgesteld.

Exterieur

Het kerkgebouw is romaans van karakter maar heeft vroeggotische elementen en dateert uit de tweede helft van de 13de eeuw. Spekbanden van tufsteen in de zuidmuur maken aannemelijk dat er eerder een kerk van dit bouw materiaal stond, maar de directe voorganger van het huidige gebouw moet zijn opgetrokken van zeer grote gele kloostermoppen. Deze kerk was kleiner, had de noordmuur op de huidige plaats maar de zuidmuur anderhalve meter naar binnen. Daaraan herinnert de plaats van de toren, die niet midden voor de westmuur staat.

Het fraaie, zuiver halfronde koor heeft in het muurwerk moeten van flauw spitsbogige vensters. De koorabsis gaat met een kleine sprong over in het schip, waarvan de muren ook moeten van kleine, laaggeplaatste vensters te zien geven. De grote vensters zijn later ingebroken; ze hebben gepleisterde dagkanten, zoals die in Groningen veelvuldig te

zien zijn.

Interieur

Uit de kroniek van Worp van Thabor weten we dat de kerk in 1524 na blikseminslag geheel uitbrandde en herbouwd moest worden. Wellicht is toen het fraaie, gotische gewelf aangebracht. Het heeft geprofileerde schinkels en gesneden sluitstukken met diep uitgeholde, drieledige peerkralen. Op enkele muurstijlen zijn wijdingskruizen te zien. In het koor bevinden zich een aantal nissen; de grote nis aan de noordzijde is een piscina, waarin de priester het gewijde vaatwerk reinigde. De nissen en sporen van vroegere vensters werden bij de kerkrestauraties in 1954 en 1966-1969 in zicht gebracht. De vloeren van koor en schip zijn belegd met plavuizen van verschillende soort en maat.

Enkele grote zerken dekken graven van de familie Van Aylva die ten westen van de kerk een state bezat. Aan de familie herinnert een herenbank met een rondboogfries in het achterschot. Boven de bank hangt een ruitvormig rouwbord uit 1653 voor Uijlck van Aylva. Op de vroegere overhuiving

van de Aylvabank stond een merkwaardig Latijns opschrift over de wijngod Bacchus:

In patria Bacchus puerili aetate triumphum / Ducit, et ex hedera serta virente gerit; Nec portatur equis, sed onus matresque virique / Dum subeunt, late tympana rauca sonant.

Tegenover de herenbank hangt de preekstoel met het achtkant klankbord, waarop staat:

"LUC XI CAP: VS XXVIII X / Salic syn die go / Des woort horen* / en dat bewaeren* / Anno 1633*"*

De kuip is versierd met toogpanelen, het trapje dateert uit de 18de eeuw. Het doophek heeft gedraaide balusters. Tegen de lessenaar van de diakenen bevindt zich een geldteltafel. De kerk bezit twee fraaie, 17de eeuwse avondmaalsbanken.

Uit de 16de eeuw dateren de belangwekkendste onderdelen van de kerk: de wangstukken van de banken. Er zijn zes hoge wangstukken van mannenbanken. Daarvan is het benedendeel voorzien

van een toogpaneel, waarop of een engel, of een duivel of een rolwerkornament is aangebracht. Het smalle bovendeeel is gecanneleerd en wordt afgesloten met een schelp. Waar het wangstuk zich versmalt bevindt zich een knop in de vorm van een leeuw. Vier lage wangstukken bestaan uit een toogpaneel, een medaillon en een tympaan. In de medaillons zijn koppen gesneden en in de togen monsters. Het renaissance snijwerk aan de wangstukken is voor Friesland uniek. De vraag rijst of het onderdelen van priesterzetels kunnen zijn. Tijdens de restauratie van 1966 verdwenen een aantal bankwangen uit de kerk, maar in 2021 keerde er weer een exemplaar terug samen met een afwijkend Aylva-wapenbord uit 1625. Uit recent dendrochronologisch onderzoek bleken de bankwangen uit ong. 1570 te dateren, dus van voor de reformatie.

Lambriseringen en banken dateren verder grotendeels uit de 17de eeuw. Ze zijn bij de kerkrestauratie hersteld en van verflagen ontdaan. Aan de preekstoel bevindt

zich de houder voor het doopbekken, maar voor de doop wordt tegenwoordig een modern, ceramisch vont in de vorm van een vis gebruikt. Dit vont is in 1969 geleverd door de beeldhouwer Chris Fokma uit Leeuwarden, toen de uitgebreide restauratie afgerond was.

Orgel

Het orgel dateert van 1911 en is gemaakt door Martin Vermeulen uit Woerden. Van hem zijn slecht een paar orgels in Friesland bekend, waaronder die van het nabije Parrega.

Het heeft de volgende dispositie:

Hoofdwerk: Trompet 8 vt, octaaf 2 vt, Fluit 4 vt, octaaf 4 vt, Holpijp 8 vt, salisionaal 8 vt, Bourdon 16 vt, Prestant 8 vt, Ventiel, Nihil. Positief: Fluit 4 vt, prestant 4 vt, Quint 2 2/5, Holpijp 8 vt, Tremulant. Aangehangen pedaal. Manuaalkoppel (trede).

S. ten Hoeve, 1985
André A. Buwalda, bijgewerkt 2023

Literatuur:

-Drs Herma M. van den Berg. Oude bouwkunst in Wonseradeel. In: *Geakunde Wunseradiel. Boalsert, 1919.*

-Voorlopige lijst der Nederlandsche Monumenten van geschiedenis en kunst, dl IX, blz. 365-366. s-Gravenhage, 1930

AGENDATIP!

NAJAARSEXCURSIE

7 Oktober 2023

Meer informatie vindt u in het volgende magazine.

STICHTING ALDE FRYSKE TSJERKEN

info@frysketsjerken.nl | 058-2139666
Postbus 137 - 8900 AC Leeuwarden
www.aldefrysketsjerken.nl

